

TRADUCINDO “OUTRAMENTE” NAS ESCOLMAS DE POESÍA GALEGA E IRLANDESA

Manuela Palacios

Universidade de Santiago de Compostela
manuela.palacios@usc.es

[Recibido 11/06/20; aceptado 12/09/20]

Traducir “outramente”: *Pluriversos*

Cando nos especializamos en linguas estranxeiras asumimos unha función de comunicación entre a nosa cultura e a allea e, se desempeñamos o labor docente, promovemos no noso alumnado os vínculos con outras sociedades. Abrímonos á diferenza, á “outredade”, aprendendo a nos colocar no lugar da “outra” para comprender as súas circunstancias e organización social. Pode acontecer que a lingua estranxeira que adoptemos teña unha dimensión e un poder colosais que nos fagan empequeñecer –penso no paso da lingua galega á inglesa, por exemplo. En realidade, cando aprendemos unha lingua estranxeira, construímos un “terceiro espazo” que non é o “meu” nin o “teu” senón un punto de contacto, pero non é necesariamente un espazo de harmonía; é un punto de encontro, pero tamén de fricción; é un espazo de hibridación pero tamén de acusados desequilibrios. A curiosidade intelectual e a empatía guían a nosa apertura á “outredade”, pero este movemento cara a fóra podería espertar o temor á perda do propio: desatendemos a nosa propia lingua cando atendemos a allea? Desamparamos a cultura propia cando nos especializamos en culturas foráneas? O feito é que a ansiedade pola perda do propio pode atenuarse mediante a práctica cultural da tradución sempre e cando esta respecte uns principios básicos de rigor intelectual e de respecto polo propio e o foráneo. Di o antropólogo Arjun Appadurai que é imposible comprender e compartir todos os principios dunha cultura foránea e, dun xeito máis modesto e pragmático, propón construímos espazos que faciliten o encontro, a relación e o diálogo: «Para que seja um diálogo eficaz terá de se basear, até certo ponto, em terreno comum, concordância selectiva e consenso conjuntural» (2009, p. 24). Ao meu ver, a práctica cultural de tradución é especialmente acaída para facilitar este diálogo.

Agradezo esta ocasión que me brinda a revista *Viceversa* para partillar co seu público lector a miña experiencia de mediación entre a cultura galega e a irlandesa a través da tradución e as escolmas de poesía que tiven ocasión de editar. Este labor de reflexión sobre a práctica da tradución pon

de relevo que unha tradución non é un mero texto publicado, senón un longo proceso de mediación entre linguas e culturas que merece tanta atención como a propia análise textual.

A literatura irlandesa que lemos para a especialidade de Filoloxía Inglesa da universidade española adoita formar parte de cursos de “Literatura Inglesa” e incluír autores –aquí o masculino é intencionado– en lingua inglesa como W.B Yeats, James Joyce, Oscar Wilde, Bernard Shaw, etc. Trátase de autores sobradamente canónicos e amplamente traducidos –tamén parcialmente ao galego– polo que unha posible iniciativa de tradución alternativa podería interesarse polas mulleres escritoras non canónicas que se integraron no sistema literario irlandés fundamentalmente a partir dos anos oitenta do século XX. Esta incorporación tan serodia das escritoras é un fenómeno que Irlanda compartiu con Galicia e podería explicarse, en parte, polo progresivo acceso das mulleres aos estudos universitarios, así como pola crecente visibilidade do movemento feminista e a fiúza que inspirou nas mulleres desde os anos setenta.

A constatación de circunstancias comparables en Irlanda e Galicia levoume a escolmar e traducir cara ao galego, para a antoloxía *Pluriversos: Seis poetas irlandesas de hoxe* (Palacios González, 2003), algunhas das poetas irlandesas máis activas nas dúas décadas finais do século XX: Eavan Boland, Paula Meehan, Nuala Ní Dhomhnaill, Mary Dorcey, Medbh McGuckian e Anne Le Marquand Hartigan. Seleccionéi dez poemas de cada unha delas para fornecer unha visión algo máis ampla da súa obra do que adoita acontecer nas antoloxías e aproveitei o espazo do «Limiar» para expoñer os principios que guían esta escolma:

Cinco das poetas que figuran en *Pluriversos* son da República de Irlanda e outra, Medbh McGuckian, é de Irlanda do Norte. Cinco escriben en inglés e outra, Nuala Ní Dhomhnaill, en gaélico. Esta tradición dual é o resultado da política colonial e poscolonial [...] Todas coinciden en reivindicar unha re-escritura da identidade feminina, aínda que cada unha acentúa o seu ángulo de visión particular: Eavan Boland desde o posnacionalismo, Paula Meehan desde a conciencia de clase, Nuala Ní Dhomhnaill desde o mito celta e o subconsciente, Mary Dorcey desde a exploración da identidade sexual, Medbh McGuckian desde a renuncia ao control autorial do significado e Anne Le Marquand Hartigan desde o concepto da creación como liberación. (Palacios González, 2003, p.13)

Son moitas as cuestións tratadas por estas poetas irlandesas que resultan relevantes ao contexto social e cultural galego: conflito lingüístico, tradución e autotradución; as crises da economía tradicionalmente agraria e a transformación dos espazos naturais; a emigración; o debate sobre a identidade –xa sexa nacional, sexual ou de clase; o repertorio cultural do celtismo; os ditados relixiosos e morais do catolicismo; a rebelión da muller moderna fronte ao patriarcado; a dimensión pública e política da experiencia privada; a complexa conexión entre literatura e compromiso social; a subalternidade da muller en relación coa subalternidade da lingua vernácula; os atrancos

que debe superar a muller escritora para se incorporar no sistema literario, os imaxinarios culturais e artísticos a disposición das novas escritoras, a reescritura da tradición e o folclore, etc. Obviamente, tamén hai diferenzas e especificidades históricas e sociais de cada comunidade, pero o obxectivo de *Pluriversos* foi, en todo caso, o de salientar a relevancia mutua dos debates, porque tamén a diferenza pode fornecer propostas alternativas.

Para o labor de tradución en *Pluriversos*, procurei a axuda do profesor de Teoría da Literatura e Literatura Comparada –tamén poeta en lingua galega– Arturo Casas. A nosa tradución foi directa do inglés cara ao galego, pero indirecta, coa mediación do inglés, para a tradución do irlandés ao galego –circunstancia frecuente na tradución de linguas minorizadas e, neste caso concreto, facilitada polo feito de que as traducións inglesas dos textos gaélicos de Nuala Ní Dhomhnaill proveñen de edicións bilingües autorizadas e realizadas en colaboración coa propia escritora.

Unha práctica que tentei desenvolver sempre nas antoloxías que coordinei foi a da edición bilingüe –inglés ou gaélico e galego– coa presentación do texto orixinal nas páxinas pares, á esquerda, e o texto traducido nas páxinas impares da dereita non só para dar visibilidade ás linguas foráneas senón tamén para que o público lector poida transitar vagaroso entre as dúas versións. Esta presentación bilingüe inevitablemente incrementa o número de páxinas e encarece a publicación, pero esta antoloxía recibiu financiamento do organismo irlandés Ireland Literature Exchange (ILE) para subvencionar o labor de tradución. Hoxe en día, a función do ILE é desempeñada polo organismo Literature Ireland e considero que as editoriais galegas farían ben en recorrer a esta institución para ampliar o catálogo, aínda exiguo, de traducións de escritores e escritoras de Irlanda.

Como responsable da edición de *Pluriversos* e das seguintes antoloxías que comentarei máis adiante, puxen especial esmero na súa difusión, especialmente a través das recensións solicitadas a revistas, xornais e blogs literarios tanto nacionais como internacionais, tanto do ámbito académico como dunha órbita cultural máis ampla e tanto en revistas de tradución como en publicacións literarias e filolóxicas. No caso concreto de *Pluriversos*, gustárame facer referencia a dúas recensións, de doado acceso dixital a día de hoxe, por representaren dous enfoques comúns nas recensións recibidas polas restantes antoloxías. Por unha banda, Luz Mar González Arias (2005), na súa recensión para a revista de estudos ingleses *Atlantis*, lamentaba a falta de traducións, en España, da poesía irlandesa actual de autoría feminina –crítica que segue lamentablemente vixente quince anos máis tarde– e incluso a escasa representación destas poetas en antoloxías e publicacións especializadas de Irlanda, malia a calidade das súas propostas literarias. González Arias salientaba a diversidade lingüística, estilística, temática e tamén xeográfica de *Pluriversos* e engadía que tanto a inclusión de poemas en irlandés como a súa tradución a outra lingua europea contribuían, por unha banda, a desmontar prexuízos sobre o localismo desta lingua vernácula e, pola outra, recoñecían o patrimonio precristián e precolonial de Irlanda.

Doutra parte, na revista sobre tradución *Viceversa*, Vanessa Silva Fernández (2006) prestaba especial atención aos aspectos formais e

semánticos das traducións en *Pluriversos*: o que se mantiña, se engadía ou desaparecía en cuestión de rimas, orde das palabras, linguaxe figurada e rexistro sociolingüístico. Reclamaba, así mesmo, información, que sempre arrequerería a lectura, sobre as obras concretas das que se tomara cada poema e sobre a tradución inglesa dos poemas gaélicos que servía de base á tradución galega. A recensión concluía confirmando a relevancia dos poemas irlandeses escolmados para a poesía galega de autoría feminina, ata o extremo de mesmo pareceren escritos por poetas galegas (Silva Fernández, 2006, p. 168).

As catro seguintes antoloxías que desexo comentar manteñen a relación Galicia-Irlanda, pero no sentido inverso ao de *Pluriversos*, pois inclúen traducións de poesía galega cara ao inglés e, puntualmente, ao gaélico irlandés. Tres destas antoloxías recibiron, para a súa publicación, financiamento do Ministerio de Ciencia e Innovación a través de proxectos de investigación que eu mesma dirixín sobre poesía contemporánea galega e irlandesa de autoría feminina, o cal pon de manifesto que a difusión da poesía galega precisa aínda dun grande esforzo individual, non só para coñecer os sistemas literarios de orixe e destino, mediando e traducindo, senón tamén achegando o financiamento tanto da tradución como da publicación e garantindo a difusión a través de presentacións e recensións. Este esforzo individual torna colectivo debido ao inxente número de axentes culturais que cómpre mobilizar para a difusión de cada unha destas antoloxías.

Na xornada «A internacionalización da literatura galega en tradución ao inglés: Novas oportunidades perante un mercado editorial británico-irlandés en apertura», organizada polo Consello de Cultura Galega en 2019, tiveron ocasión de presentar algunhas das estratexias e redes que favoreceron ata o momento a tradución e difusión da literatura galega, pero tamén de expoñer os múltiples atrancos existentes. Nas súas «Conclusións e Propostas de Acción» desta xornada, Olga Castro e Laura Linares (2019), coorganizadoras do encontro, insisten nas vantaxes evidentes da internacionalización da literatura galega, discuten as particularidades das editoriais galegas no tocante á comercialización, identifican as novas posibilidades de difusión grazas ao interese das pequenas editoriais independentes británicas pola tradución e, moi especialmente, fan unha serie de propostas á Administración autonómica galega, axentes culturais e editoriais para mellorar os mecanismos de internacionalización. Un documento deste tipo non só é importante pola descrición e análise dos procesos de internacionalización, senón que é especialmente valioso polas súas propostas de cambio nas estratexias do mercado editorial e nos usos e prácticas da Administración autonómica galega.

Galicia e Irlanda en reciprocidade

Remataba o meu limiar de *Pluriversos* expresando o desexo de que o xa histórico interese de Galicia por Irlanda fose recíproco e, certamente, a resposta de Irlanda a esta suxestión non demorou. En 2010 saíu publicada a antoloxía *To the Winds Our Sails. Irish Writers Translate Galician Poetry* (O'Donnell & Palacios, 2010), a raíz da proposta da escritora irlandesa Mary O'Donnell para que unha serie de poetas de Irlanda traducisen, directa ou indirectamente, a poesía das poetas galegas contemporáneas. Se as miñas

compañeiras de proxecto de investigación María Xesús Nogueira, Laura Lojo e mais eu nos encargamos da selección de poetas e poemas de Galicia, Mary O'Donnell foi a responsable de solicitar a colaboración de poetas de Irlanda. Cos nomes das persoas colaboradoras xa sobre a mesa, comezou un complexo proceso que conxugaba o coñecemento profundo da obra das poetas coa intuición sobre os emparellamentos que podían funcionar mellor no proceso de tradución e reescritura.

Agás no caso de Lorna Shaughnessy, profesora de lingua española na National University of Ireland-Galway e tradutora de Chus Pato nesta e noutras das nosas antoloxías, o resto das traducións ao inglés e ao gaélico irlandés precisaron dunha tradución literal ao inglés que realizou maxistralmente Minia Bongiorno García. Esta tradución literal foi tamén o punto de partida dun longo proceso de comunicación que comportou un contraste de pareceres e sucesivas revisións para clarificar as particularidades lingüísticas e culturais dos poemas galegos. Este diálogo estivo mediado fundamentalmente polas editoras da antoloxía, Mary O'Donnell e mais eu, debido a que varias das poetas implicadas non tiñan o dominio suficiente da lingua foránea para discutir detalles semánticos moi precisos. A pesar de que o inglés e o castelán eran posibles linguas para o diálogo, a realidade coa que temos que contar evidencia que ese diálogo directo entre poetas aínda non é sempre posible neste nivel de especialización.

Vistas as dificultades de comunicación entre as poetas, unha pregunta lóxica podería ser: por que recorrer a poetas irlandesas para traducir a poesía galega? Por que non encargala a unha tradutora profesional que domine polo menos dúas linguas: o galego e o inglés? A razón que podo dar é que, para que un poema funcione na lingua de destino, non abonda con coñecer dous idiomas a fondo, senón que cómpre ter unha longa experiencia creativa que faga da tradución un poema. Mary O'Donnell e mais eu priorizamos a liberdade creativa, a sensibilidade literaria e a experiencia no dominio das técnicas poéticas por enriba da exactitude no reflexo dos matices do orixinal. Onde e como partir un verso, que sons poden repetirse ou non, cales son as connotacións íntimas dunha palabra na sociedade concreta de destino, como transformar a sintaxe dunha lingua romance na dunha lingua anglosaxoa dentro do rexistro poético, etc. Estas e outras cuestións semellantes son as que a poeta tradutora terá en conta. Outra vantaxe evidente da escolla de poetas como tradutoras é a de conseguir que as poetas se lean entre elas, que traballen os textos das outras e os coñezan con esa profundidade que só pode dar o feito de reescribilos. Finalmente, cómpre sinalar o feito de que unha antoloxía de poesía galega publicada en Irlanda terá unha recepción máis atenta se implicamos a poetas da cultura de destino, como de feito aconteceu na presentación da antoloxía en Irlanda, pois contou coa presenza e participación dun nutrido grupo de escritores e escritoras, así como do seu público lector. Polas razóns aquí apuntadas, considero que as actividades cooperativas desta índole exploran tentativas de traducir “outramente”

Unha particularidade de *To the Winds Our Sails* é que cada poeta galega ten un poema traducido ao irlandés —emprego aquí os termos “irlandés”, “gaélico” e “gaélico irlandés” como sinónimos para me referir

á lingua vernácula, ou primeira lingua, de Irlanda— porque neste esforzo de visibilización das poetas galegas actuais non podiamos deixar fóra a lingua minorizada da sociedade de destino. Foi responsabilidade de Mary O’Donnell supervisar a calidade das traducións gaélicas. O’Donnell seleccionou os seguintes escritores e escritoras de Irlanda para as traducións ao inglés e ao irlandés, iniciándose así unha práctica de colaboración que continuaría en antoloxías posteriores: Nuala Ní Dhomhnaill, Anne Hartigan, Rita Kelly, Celia de Fréine, Mary O’Malley, Martin Nugent, Catherine Phil MacCarthy, Lorna Shaughnessy, Maurice Harmon, Caitríona O’Reilly, Máighréad Medbh e Paddy Bushe. Como se pode apreciar na relación de nomes, implicamos tamén a homes escritores na difusión das escritoras galegas porque, ademais da agardada sororidade, precisamos a intervención resolta dos homes neste acto de rectificación dentro dos sistemas literarios.

Pola parte galega seleccionamos, para *To the Winds Our Sails*, autoras de tres “xeracións” diferentes, se se me permite este termo impreciso e mesmo cuestionable: un primeiro grupo, moi consolidado, era o formado polas decanas da poesía galega Luz Pozo Garza, María do Carme Kruckenberg e Xohana Torres, con carreiras literarias iniciadas arredor dos anos 50 do século XX —as tres aínda en vida no momento de publicación da antoloxía, pero desafortunadamente falecidas a día de hoxe; a segunda xeración, que comezou a publicar fundamentalmente nos anos noventa e conta xa con amplo recoñecemento, estaba formada por Marilar Aleixandre, Luz Pichel, Chus Pato e Ana Romaní —tres delas forman parte da Real Academia Galega, despois de que se promovese a incorporación de mulleres escritoras nesta institución de, ata hai pouco, marcado carácter patriarcal. Finalmente, un terceiro grupo estaba formado polas voces máis novas: María do Cebreiro, María Lado e Xiana Arias, aínda que os dez anos que xa transcorreron desde a publicación de *To the Winds Our Sails* fan que teñamos agora outra xeración posterior de poetas novas con propostas poéticas moi atraentes.

Á hora de facer os emparellamentos de poetas de Galicia e Irlanda, consideramos as semellanzas nas traxectorias poéticas, así como nos temas e estilos dos repertorios respectivos, todo o cal deu lugar a un vizoso xogo de afinidades, que non exactitude, nas traducións. A reescritura dos mitos celtas vencella a Luz Pozo Garza con Nuala Ní Dhomhnaill; a celebración do amor e o pracer a María do Carme Kruckenberg con Anne Le Marquand Hartigan; Xohana Torres e Celia de Fréine comparten odiseas de mulleres navegantes; Marilar Aleixandre e Mary O’Malley unen forzas para o desmantelamento do patriarcado; Luz Pichel e Catherine Phil MacCarthy renovan o imaxinario rural atendendo ao real e ao irracional; Chus Pato tensa as convencións poéticas na súa procura de significados expresados “outramente” e Lorna Shaughnessy explora, mediante a tradución, esas mesmas posibilidades na lingua inglesa. Diferentes poderían semellar, a primeira vista, as respectivas traxectorias poéticas de Ana Romaní e Maurice Harmon e, se ben os dous afondan nas falacias de certos discursos amorosos nas súas obras, observamos como Romaní imprime en Harmon unha potente forza expresiva, mentres que o poeta irlandés achega a súa exquisita técnica. Dúas voces máis novas, as de María do Cebreiro e Caitríona O’Reilly fornecen un bo exemplo de tradución

poética libre que se adapta ao contexto cultural propio, mentres que as de María Lado e Máighréad Medbh, ambas as dúas con longa experiencia na performance, suman talento para a representación da distopía. Finalmente, ben distintas poden parecer as traxectorias e propostas poéticas de Xiana Arias e Paddy Bushe, pero o poeta irlandés pon o seu prestixio e coñecemento dos rexistros poéticos tanto ingleses como gaélicos ao servizo dos desafiantes versos galegos.

Tendo en consideración a importante implicación de poetas de Irlanda, parecía evidente que a mellor opción de publicación sería no seu propio país e, xa que logo, contactamos a unha editorial, Salmon Poetry (vid. Salmon Poetry), especializada en poesía e coñecida polo seu especial apoio ás mulleres escritoras. Salmon Poetry centrárase, nun inicio, na poesía irlandesa e norteamericana, pero ao longo dos anos foi abrindo o seu catálogo á tradución, chegando esta a formar unha parte estimable do seu repertorio. Entendo que esta apertura de catálogos á tradución de literatura estranxeira non obedece meramente a unha técnica para abrir novos mercados, senón que responde a unha necesidade real do público lector de poesía –nun país como Irlanda onde abundan poetas, estes son á vez ávidos lectores– para aprender das outras literaturas e renovar imaxinarios e técnicas. Precisaríanse estudos máis demorados da recepción das literaturas estranxeiras en Irlanda e, en concreto, do interese en momentos concretos polas literaturas do antigo bloque soviético ou mesmo por países do Extremo Oriente. Se tradicionalmente Irlanda foi para Galicia un “Outro” inspirador, non hai razón para que esa relación non sexa recíproca, pero haberá que traballala con esmero. Resulta, polo tanto, dunha vital importancia que prestemos máis atención a este fenómeno de apertura editorial do mundo anglófono á tradución –en edicións monolingües ou bilingües– porque o éxito da internacionalización da literatura galega está, en boa medida, nas súas mans.

As editoriais de poesía do mundo anglófono adoitan sobrevivir co financiamento que reciben de organismos culturais públicos, como o Arts Council de Irlanda no caso de Salmon Poetry, pero son fondos reducidos que limitan o número de obras a publicar cada ano. Unha posible vía de internacionalización da literatura galega consistiría en seleccionar as editoriais estranxeiras con mellor difusión e transparencia para establecer convenios de publicación da nosa literatura. Mentres non exista esta opción e só teñamos convocatorias anuais cunha burocracia desmesurada que comporta un investimento de tempo e custos superior á cantidade solicitada, mentres teñamos unha administración que non atende consultas nin solicitudes en lingua inglesa por falta de persoal capacitado e mentres teñamos unhas convocatorias nas que os fondos non adxudicados á difusión exterior se redistribúen entre as editoriais galegas, mentres todo isto ocorra, repito, tanto a práctica cultural da tradución como a difusión internacional vivirán nunha precariedade vergoñenta. Deberemos, pois, xestionar a internacionalización “outramente”.

Hei aclarar, chegado este punto, que a publicación de *To the Winds Our Sails* recibiu unha subvención por parte dos proxectos de investigación dos que formo parte, así como unha axuda económica para a tradución e a difusión por parte da Asociación de Escritoras e Escritores en Lingua Galega

(AELG) (vid. AELG Videoteca, 2010) e unha axuda para a difusión por parte do Instituto Cervantes de Dublín, no que se presentou a antoloxía coa presenza, por parte galega, das poetas Chus Pato e Marilar Aleixandre (vid. Instituto Cervantes Dublín, 2010). Ao igual que coas restantes antoloxías, procuramos a mellor difusión posible solicitando recensións en blogs literarios, revistas de tradución, revistas de estudos galegos e de estudos irlandeses, suplementos culturais de xornais etc. A xenerosa implicación de todos estes axentes culturais tivo como resultado unha difusión moi destacable para unha escolma poética. Debo salientar aquí o labor de análise da antoloxía realizado e promovido, nas súas diversas publicacións e actividades, polos grupos de investigación da Facultade de Filoloxía e Tradución da Universidade de Vigo pois, como única institución académica especializada en tradución en Galicia, constitúe un necesario referente para o estudo da tradución da literatura galega.

Galicia e Irlanda da man doutras linguas e culturas

A seguinte antoloxía que me gustaría comentar é *Forked Tongues. Galician, Basque and Catalan Women's Poetry in Translations by Irish Writers* (Palacios, 2012). Como se desprende do título, o obxectivo desta escolma era o de reunir producións poéticas cunha circunstancia compartida: a lingua gallada pola condición de bilingüismo nas comunidades implicadas: Galicia, País Vasco, Cataluña e Irlanda. Tamén perseguín sumar aos lazos xa establecidos entre Galicia e Irlanda outros vencellos coa poesía vasca e catalá, non en van a antoloxía naceu dunha proposta que fixen no encontro da Federación Galeusca de Barcelona en 2011 ao que fun convidada pola AELG. Debo engadir aquí que a relación literaria entre Irlanda e Cataluña é realmente destacable e que un elevado número de escritores e escritoras de Irlanda residiron en Cataluña, non só ao longo do século XX senón tamén, moi especialmente, nas primeiras décadas do XXI. Indubidablemente, Barcelona é un centro cultural e literario a nivel internacional que atrae a artistas de todas as nacionalidades, pero o vencello Irlanda-Cataluña merece ser estudado a fondo porque resulta menos da asunción dun mito –como o celta no caso galego– que dunhas prácticas culturais e institucionais concretas, sen desbotarmos tampouco o ideario nacionalista e poscolonial. De feito, a antoloxía *Forked Tongues* foi presentada en Cataluña no marco dun festival anual, o Creative Connexions, que promove esas relacións Irlanda-Cataluña (vid. Museum of Sitges, 2013).

Forked Tongues reúne poemas, en versión orixinal e tradución cara ao inglés, de cinco poetas galegas –Pilar Pallarés, Chus Pato, Lupe Gómez Arto, Yolanda Castaño e María do Cebreiro–, catro vascas –Itxaro Borda, Miren Agur Meabe, Castillo Suárez e Leire Bilbao– e catro catalás –Vinyet Panyella, Susanna Rafart, Gemma Gorga, Mireia Calafell. Os correspondentes poetas tradutores de Irlanda son: Maurice Harmon, Lorna Shaughnessy, Anne Le Marquand Hartigan, Máighréad Medbh, Mary O'Donnell, Celia de Fréine, Catherine Phil MacCarthy, Susan Connolly, Paddy Bushe, Michael O'Loughlin, Paula Meehan, Keith Payne e Theo Dorgan.

Ao igual que nas restantes antoloxías, un dos obxectivos foi o de amosar a heteroxeneidade da situación literaria recente, na que poetas máis establecidas participan moi activamente xunto con poetas máis novas nun

mesmo contexto cultural especialmente dinámico nas catro comunidades. Ademais da pluralidade xeracional, quixen repetir a implicación de homes poetas de Irlanda na difusión da obra das súas colegas galegas, vascas e catalás. Por outra parte, tanto nas versións orixinais como nas traducións reaparecen algúns nomes vistos en *To the Winds Our Sails*, como consecuencia dos satisfactorios resultados da cooperación anterior tanto en termos de calidade como de eficiencia. Porén, cada nova antoloxía persegue abrir novos camiños para difundir novas voces e establecer novas colaboracións. Tentei, así mesmo, engadir un grao de complexidade ao incorporar poesía vasca e catalá, o cal fixo necesario o recurso a especialistas nestas linguas para fornecer traducións literais aos e ás poetas de Irlanda. Tres profesores de universidades británicas fixeron este labor esencial de ponte entre os textos orixinais e as versións inglesas publicadas: Kirsty Hooper para a poesía galega, Juan Arana para a poesía vasca e Diana Cullell para a poesía catalá. Os tres encargáronse non só das traducións literais senón que tamén supervisaron as traducións definitivas.

Co obxectivo de diversificar a difusión da antoloxía fóra de Irlanda, contactei coa editorial Shearsman, do Reino Unido, porque o seu catálogo é receptivo á poesía en tradución e, de feito, xa publicara por entón tres poemarios de Chus Pato e un de María do Cebreiro. Non sei se foi coincidencia, pero a proposta de antoloxía foi aceptada por Shearsman ao día seguinte do anuncio, por parte de ETA, do cesamento definitivo da actividade armada en 2011. Poida que o feito de que *Forked Tongues* incluíse poesía vasca aumentase o interese por esta escolma. Tony Frazer, editor de Shearsman, tamén suxeriu, como adoita ocorrer con todas as editoriais, que as poetas galegas do seu catálogo figurasen na antoloxía. Tratándose de Chus Pato e María do Cebreiro, dúas poetas de sólida traxectoria nacional e internacional que eu recollera igualmente en *To the Winds Our Sails*, a suxestión do editor pareceume razoable. Porén, ao se tratar dunha antoloxía a publicar no Reino Unido, e non en Irlanda, e ao conter xa tres linguas non dominantes, como o galego, o éuscaro e o catalán, pensei en limitar aí a complexidade lingüística da escolma e non introducir tamén a lingua gaélica, da que eu non me podería responsabilizar.

Un ano despois –sendo un ano o tempo mínimo para preparar unha antoloxía de traducións poéticas e presentala para publicación se se conta desde o inicio cunha editora interesada e certas garantías de financiamento– publicouse *Forked Tongues* grazas á subvención de publicación fornecida polo proxecto de investigación que eu dirixía entón e beneficiándose de axudas de tradución da AELG e o Institut Ramon Llull, así como as axudas da AELG e o Instituto Vasco Etxepare para a presentación da antoloxía no Instituto Cervantes de Dublín, que contou cunha nutrida representación de poetas de Irlanda, Galicia, País Vasco e Cataluña, así como con representantes da AELG, o Instituto Etxepare e co propio Tony Frazer, editor de Shearsman (vid. Instituto Cervantes Dublín, 2013). Menciono repetidamente a cuestión do financiamento na miña discusión e agardo que, como denuncia Remedios Zafra na súa crítica da precariedade creativa (2018), non se tome como xesto pouco elegante ou de mal gusto, porque considero fundamental que se evidencien os mecanismos de subvención na difusión internacional das traducións co obxecto de detectar e corrixir carencias. A análise das condicións materiais nas que se desenvolven a

tradución e a proxección internacional han fornecer unha valoración cabal das necesidades e as fraquezas do sistema literario.

As dúas antoloxías seguintes foron iniciativas moi diferentes entre si tanto en forma como en contidos, aínda que continuaron co criterio da presentación bilingüe empregado en todas as escolmas que coordinei ata o presente. *Six Galician Poets* (Palacios, 2016) foi un proxecto promovido pola plataforma internacional Literature Across Frontiers en colaboración coa editora británica Arc Publications para a difusión de poesía en tradución a través da serie New Voices from Europe and Beyond (vid. Arc Publications) baixo a coordinación de Alexandra Büchler. Informada por Yolanda Castaño desta iniciativa, convidóuseme a facer unha proposta para unha antoloxía galega pois, de feito, a serie xa contaba coas antoloxías vasca (2007) e catalá (2013). A publicación estaba supeditada a que pola parte galega conseguíssemos que un organismo público financiase os gastos de tradución, mercase un determinado número de exemplares e financiase parte das viaxes de presentación da escolma no Reino Unido. Coa valiosa axuda, tamén neste trámite, de Yolanda Castaño, conseguimos a implicación da Consellería de Cultura, Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia –sen mediar, para a miña sorpresa, unha convocatoria pública competitiva– e a miña proposta foi aprobada e programada por Arc Publications para a súa publicación en 2016.

Ademais da escolla de poetas e textos, permitiúseme propoñer a persoa tradutora e suxerín que fose o poeta irlandés, residente en Galicia, Keith Payne, co que xa traballara en *Forked Tongues*. Como o obxectivo desta colección é a de dar unha visión de conxunto da poesía actual nunha comunidade lingüística ou nacional concreta, seleccionei tres escritores –Xosé María Álvarez Cáccamo, Estevo Creus e Daniel Salgado– e tres escritoras –Chus Pato, Yolanda Castaño e María do Cebreiro– nun equilibrio de xénero que tenta reflectir a notable presenza, aínda que non sempre recoñecida, de escritoras no panorama creativo galego actual.

Six Galician Poets é un libro de 189 páxinas e a antoloxía, de todas as que coñezo, que maior espazo dedica a cada poeta, cunha media de vinte páxinas por autor ou autora. O labor de tradución foi, polo tanto, colosal, como tamén o foi o labor de revisión pormenorizada de cada poema traducido. A súa residencia en Galicia permitiulle ademais ao tradutor Keith Payne reunirse cos poetas para aclarar dúbidas e precisar significados e cadencias. Como coordinadora da antoloxía, pedinles aos e ás poetas que seleccionasen os poemas cos que querían ser representados, pois o obxectivo da colección non é tanto o de fornecer unha escolla persoal de textos segundo uns parámetros estilísticos, xeracionais ou temáticos, senón o de presentar estes seis autores ao público internacional. A antoloxía foi presentada no Reino Unido, baixo os auspicios de Literature Across Frontiers e Arc Publications, a través dunha serie de festivais literarios en localidades varias nos que participaron dous poetas de Galicia e o tradutor. Foi presentada, igualmente, na Facultade de Filoloxía e Tradución da Universidade de Vigo (vid. UVigo TV, 2017) así como en congresos internacionais e centros culturais galegos. Esta antoloxía podería ser un exemplo de proveitosa colaboración entre institucións galegas e internacionais para a tradución e a difusión da literatura galega, pese a que a

comunicación entre os organismos é moi mellorable e a xestión dos orzamentos públicos segue pautas moi distintas en España e noutros países europeos, o cal supón atrancos indesexables.

A antoloxía máis recente de poesía entre Galicia e Irlanda –houbo outras que implicaron outras comunidades e linguas, como o árabe en *Los ritos de los sentidos. Poesía árabe* (Elouafi et al., 2015) e o grego moderno en *Ανθολογία Νέων Γαλικιανών Ποιητών / Antoloxía de poesía galega nova* (Palacios, 2019a)– foi *Migrant Shores. Irish, Moroccan & Galician Poetry* (Palacios, 2017), que analizo polo miúdo no artigo «*Migrant Shores*: en prol dunha ecoloxía da atención e da tradución» (Palacios, 2019b). Para non repetir o dito nese artigo e continuar a argumentación presentada ata aquí, salientarei que é unha antoloxía bilingüe na súa presentación da versión orixinal e a súa tradución, pero que traballa desta volta con tres linguas: o árabe estándar, o galego e o inglés. É unha obra certamente singular que nace da miña paixón por esas tres linguas e as súas literaturas, pero transcende o persoal na súa orientación temática: tres comunidades atlánticas marcadas pola sangría da emigración. No momento da preparación de *Migrant Shores* en 2016, Europa enfrontábase ademais á experiencia traumática da crise dos refuxiados derivada da guerra en Siria e todas estas experiencias, as pasadas e as presentes, aparecen recollidas nesta antoloxía.

Hai, sen dúbida, unha especificidade na experiencia migratoria de cada comunidade –galega, irlandesa ou marroquí– con particularidades que tamén se reflicten nos poemas: os lugares de destino e os momentos históricos dos fluxos migratorios, a posibilidade de retorno, os tipos de comunicación entre quen marchou e quen ficou, a identidade transnacional construída pola mobilidade, as circunstancias concretas da muller migrante, a sexualidade e a reprodución durante a condición de migrante, etc. Pero ademais destas particularidades, a antoloxía amosa uns elementos comúns na experiencia da dislocación, os seus medos, as súas ilusións, a discriminación, a explotación, o desamparo, etc. Os textos recollidos –escritos moitos deles *ad hoc* para esta antoloxía– convidánnos a nos poñer no lugar da “Outra”: a muller migrante, a lingua oriental, a refuxiada, etc. Contribúe á creación desta empatía coa alteridade o feito de que os e as poetas de Irlanda non só traducen, senón que responden aos poemas con poemas de seu e establecen un diálogo.

Migrant Shores reúne poemas de sete poetas de Marrocos – Mohammed Bennis, Taha Adnan, Fatima Zahra Bennis, Imane El Khattabi, Mohamed Ahmed Bennis, Aicha Bassry e Mezouar El Idrissi–, sete poetas de Galicia –Martín Veiga, Chus Pato, Eva Veiga, Baldo Ramos, Gonzalo Hermo, Marilar Aleixandre e María do Cebreiro– e, traducindo e respondendo cos seus propios poemas, os correspondentes poetas de Irlanda: Paula Meehan, Máighréad Medbh, Susan Connolly, Hugh O’Donnell, Catherine Phil MacCarthy, Sarah Clancy, Thomas McCarthy, Eiléan Ní Chuilleanáin, Lorna Shaughnessy, Maurice Harmon, Celia de Fréine, Keith Payne, Breda Wall Ryan e Mary O’Donnell. A antoloxía inclúe tamén cinco caligrafías con termos da migración, realizadas polo artista alxeriano Hachemi Mokrane, e unha fotografía de antepasados migrantes facilitada polo poeta galego Baldo Ramos.

No tocante aos restantes aspectos do proceso de tradución, publicación e difusión, mencionarei que, para *Migrant Shores*, moitos dos poetas e eu mesma fornecemos traducións literais ao inglés ou ben traducións a outras linguas, aínda que tamén se inclúen dúas traducións directas proporcionadas por dous poetas marroquís. A publicación contou cun subsidio do proxecto de investigación que eu coordinaba en 2017, pero foime imposible atopar fondos para pagar aos poetas tradutores, polo que esta iniciativa e formato de antoloxía pode ter chegado á súa fin, se non se subvenciona o labor de tradución. A difusión tanto nacional como internacional de *Migrant Shores* foi moi gratificante grazas á implicación dos e das poetas participantes e á receptividade das revistas especializadas en estudos galegos, irlandeses e de tradución. Recoñecer e agradecer este esforzo colectivo e cooperativo tamén é parte dunha práctica alternativa da tradución e a internacionalización.

Conclusións

Traducir “outramente” consistiu, no caso das antoloxías centradas nas relacións Galicia-Irlanda que deseñei, en escoller un *corpus* de obras e autoras alternativo ao canónico, dando visibilidade a quen as historiais literarias nacionais e internacionais tentaron agochar; consistiu tamén en explorar modalidades de tradución que fomenten o coñecemento e diálogo entre poetas a través das fronteiras; comportou, ademais, sumar linguas e culturas para vencellar a difusión do propio coa solidariedade coa “Outra”; uniu, así mesmo, a homes e mulleres no esforzo de visibilización non só da obra de autoría feminina senón tamén das circunstancias das mulleres migrantes e das vidas das mulleres todas que, en palabras da poeta galega Xohana Torres, «sosteen a metade do ceo» (2001).

Referencias bibliográficas

- AELG. Videoteca 2010. Presentación de *To the Winds Our Sails*. <https://www.aelg.gal/GetActivityVideos.do?id=225>. 05/05/2020.
- ARC PUBLICATIONS Web. «New Voices from Europe and Beyond» <https://www.arcpublications.co.uk/series/new-voices-from-europe-and-beyond/1>. 05/05/2020.
- APPADURAI, Arjun 2009. «Diálogo, Risco e Convivialidade». En V.V.A.A. *Podemos viver sem o outro? As possibilidades e os limites da interculturalidade*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian / Tinta-da-China, 2009, pp. 21-38.
- CASTRO, Olga e Laura LINARES 2019. «Conclusións e Propostas de Acción». Xornada «A internacionalización da literatura galega en tradución ao inglés: Novas oportunidades perante un mercado editorial británico-irlandés en apertura». Consello de Cultura Galega. Santiago de Compostela, 17, 18, 19 de xuño, 2019. http://consellodacultura.gal/mediateca/extras/CCG_pr_2019_Conclusions-e-Propostas-de-Accion-para-Traducion-Literatura-Galega-ao-Ingles.pdf. 05/05/2020.
- CONSELLO DE CULTURA GALEGA 2019. Xornada «A internacionalización da literatura galega en tradución ao inglés: Novas oportunidades

- perante un mercado editorial británico-irlandés en apertura». Santiago de Compostela, 17, 18, 19 de xuño, 2019. Gravacións das intervencións:
<http://consellodacultura.gal/evento.php?id=200826>. 05/05/2020.
- ELOUAFI, Jaouad; Bahi TAKKOUCHE; Manuela PALACIOS & CASAS, Arturo (eds. e trads.) 2015. *Los ritos de los sentidos. Poesía árabe*. Con caligrafías de Hachemi Mokrane. Madrid: Cantarabia, 2015.
- GONZÁLEZ ARIAS, Luz Mar 2005. Recensión de *Pluriversos: Seis poetas irlandesas de hoxe* en *Atlantis. English Studies*. 27. 2 (2005) pp. 203-208.
https://www.atlantisjournal.org/old/Papers/27_2/203-208%20Gonz%C3%A1lez%20Arias.pdf. 05/05/2020.
- INSTITUTO CERVANTES DUBLÍN 2010. «To the Winds Our Sails». https://dublin.cervantes.es/FichasCultura/Ficha60903_16_2.htm. 05/05/2020.
- 2013. «Forked Tongues». https://dublin.cervantes.es/FichasCultura/Ficha86527_16_2.htm. 05/05/2020.
- MUSEUS DE SITGES 2013. «Los museos de Sitges acogen un festival de poesía, música y arte catalano-irlandés» <http://museusdesitges.cat/es/noticias/los-museos-de-sitges-acoge-un-festival-de-poesia-musica-y-arte-catalano-irlandes>. 05/05/2020.
- O'DONNELL, Mary & PALACIOS; Manuela (eds.) 2010. *To the Winds Our Sails. Irish Writers Translate Galician Poetry*. Cliffs of Moher: Salmon Poetry, 2010.
- PALACIOS GONZÁLEZ, Manuela, (ed.) 2003. *Pluriversos: Seis poetas irlandesas de hoxe*. Trads. Manuela Palacios González & Arturo Casas. Santiago: Follas Novas, 2003.
- (ed.) 2012. *Forked Tongues. Galician, Basque and Catalan Women's Poetry in Translations by Irish Writers*. Bristol: Shearsman, 2012.
- (ed.) 2016. *Six Galician Poets*. Todmorden: Arc Publications, 2016.
- (ed.) 2017. *Migrant Shores. Irish, Moroccan & Galician Poetry*. Con caligrafías de Hachemi Mokrane. Cliffs of Moher: Salmon Poetry, 2017.
- (ed.) 2019a. *Ἀνθολογία Νέων Γαλικιανῶν Ποιητῶν / Antoloxía de poesía galega nova*. Atenas: Vaxkikon, 2019.
- 2019b. «*Migrant Shores*: en prol dunha ecoloxía da atención e da tradución». *Galicia 21*. Issue I '19, *Transnational Encounters: Crossing Borders in Galician Translation and Interpreting Studies*, coord. Olga Castro e Laura Linares (2019) pp. 125-145.
- SALMON POETRY. «About Salmon». <https://www.salmonpoetry.com/about-salmon.php>. 05/05/2020
- SILVA FERNÁNDEZ, Vanessa. 2006. «Poetas irlandesas en galego: *Pluriversos*». *Viceversa. Revista Galega de Tradución*. Nº 12, pp. 165-168.
<http://webatg.webs.uvigo.es/viceversa/files/12/vice12.pdf>. 05/05/2020.
- TORRES, Xohana 2001. «Eu tamén navegar». Discurso de ingreso na Real Academia Galega. <http://publicacions.academia.gal/index.php/rag/catalog/book/159>. 05/05/2020.

- UVIGO TV 2017. «Presentación de Six Galician Poets». <https://tv.uvigo.es/series/5b5b76ed8f4208c23e9ea32a>. 05/05/2020.
- ZAFRA, Remedios 2018. «Entrevista con José Durán Rodríguez ‘La precariedad en los trabajos creativos funciona como forma de domesticación’». *El Salto*. 08/01/2018. <https://www.elsaltodiario.com/laboral/entrevista-remedios-zafra-libro-entusiasmo-precariedad-cultura-digital?fbclid=IwAR3acuCpe00YRNCSD0v76GUIpMTTPOIFsrQ6NNdAiHo6SSwIIIA4ywdKmN0>. 05/05/2020.